

1.2. Петро ЯРОЦЬКИЙ. Тематична актуалізація релігієзнавчих досліджень (із врахуванням доробку тернопільських науковців).

Перечитуючи вже вдруге, а може й втретє останню монографію Арсена Миколайовича Гудими «Харизма Арсена Річинського», кожний раз по-новому і з особливим відчуттям сприймаєш вкладені в її наукову аргументацію, аналітичну стилістику, патріотичну спрямованість, глибинний розум, гаряче серце – харизму самого Арсена Гудими. Безперечно, Арсен Миколайович разом з іншими науковцями, передовсім докторами філософських наук А.М.Колодним та О.Н.Саганом, директором Кременецького медучилища, яке носить ім'я великого етнолога релігії, кандидатом наук П.Є. Мазуром, зробив неймовірно багато для відкриття і поцінування харизми А. Річинського. Для українського релігієзнавства Арсен Річинський – неоціненний науковий винахід, високий моральний авторитет і, по суті, сучасний релігієзнавчий дороговказ.

Річинські читання (а їх восьмиразове проведення і видання наукових збірок їх матеріалів відбувалося переважно на Тернопільщині) розкрили і показали особистість Арсена Річинського у всій її багатоманітності – як знавця історії християнства, глибокого дослідника світових релігій, ґрунтового біблеїста, авторитетного й полум'яного захисника автокефалії Української Православної Церкви, глибокого аналітика проблем української релігійної свідомості. Відтак, повернення Арсена Річинського із забуття в духовно-православний, науковий і громадський світ України має неабияке національне значення для всього українського народу.

Але будьмо самокритичні. Чи все зроблено для віднайдення, дослідження і утвердження наукового доробку А. Річинського в сучасне українське буття – наукове, конфесійне, патріотичне? Відповідь засвідчуватиме, що попереду нас чекає велика праця. Чи знають те, хто такий Арсен Річинський, в усіх Православних церквах (крім Автокефальної), навіть в Церкві Київського Патріархату? Чи знають про нього, зокрема, в Українській Греко-Католицькій Церкві, Римо-Католицькій Церкві й протестантських спільнотах? Адже А. Річинський був глибоко переконаним і щирим носієм українського екуменізму. Одним словом, Арсена Річинського з його фундаментальною монографією «Проблеми української релігійної свідомості» потрібно відкрити для всієї України – в Центрі, на Сході й Півдні. Цього вимагає час і сучасні проблеми української релігійної свідомості, які не лише суголосні, а й дзеркально відтворені у праці Арсена Річинського.

Для світлої пам'яті нашого колеги Арсена Гудими треба долучити його активну співучасть у відзначенні Великого Ювілею – 2000-річчя від дня народження Ісуса Христа, який широко святкував увесь християнський світ. Саме в Тернополі були проведені всеукраїнські й навіть міжнародні конференції, присвячені цьому Ювілею, видано більшість наукових збірників з по суті 10-ти томного видання ювілейної проблематики за редакцією проф.

А.М.Колодного. Арсен Гудима активно долучився до організації конференцій і видання таких праць цього серіалу, як «Християнство і культура», «Християнство і духовність», «Християнство і особа», «Християнство і мораль», «Християнське милосердя і світська емпатія», «Київська традиція і східний обряд в українському християнстві».

Якщо додати до тернопільських конференцій і видань київські, а саме: «Християнство в контексті історії і культури України», «Християнство: контекст світової історії і культури», «Християнство і проблеми сучасності», «Християнство доби постмодерну», – то маємо солідне 10-ти томне видання. Актуальність його не втрачена, більше того, вона набуває особливої вагомості у наш час, враховуючи суспільний, культурний, морально-етичний аспект наших сучасних історичних подій. Саме тому варто подумати про оновлене (можливо, уточнене й доповнене) і в належному видавничому форматі оздоблене видання цього десяти томника.

Тернопільська область – багатоконфесійна: тут традиційно присутне православ'я, поки що розрізнене в трьох його церковних гілках, католицизм двох обрядів, все різноманіття протестантських спільнот і, що не менш важливо, тут розміщена і діє Почаївська Свято-Успенська Лавра, яка була завжди й повинна стати в наш час святинею українського народу, оплотом саме українського, а не московського (як нині), православ'я. Арсен Гудима присвятив цій проблемі також свою харизматичну працю «Почаївський монастир в історичній долі Українства» (Тернопіль, 2003).

Ураховуючи саме такий конфесійний ландшафт Тернопільщини, доцільно й необхідно продовжити серіал науково-практичних конференцій (які б мали загальноукраїнську вагомість) з проблем міжконфесійної толерантності й співпраці всіх церков і релігійних організацій в культурно-цивілізаційній і етично-моральній царині. Ці проблеми надто болісні й важливі для розвитку українського громадянського суспільства, його національного і духовного зміцнення. У цій справі є певний досвід наших тернопільських колег-релігієзнавців. Запам'яталися наукові конференції, проведені з ініціативи і активної організаторської інтенції саме Арсена Миколайовича з цієї тематики. Тут насамперед варто згадати конференцію 2007 року «Конфесійне багатоманіття України в контексті її духовного відродження». Особливість цієї науково-практичної конференції в тому, що на ній були зібрані й брали активну участь представники всіх конфесій з активним залученням до її проведення Тернопільської обласної і міської влади.

Відійшовши у вічність, Арсен Миколайович залишив для продовження наших спільних справ своїх учнів і соратників – докторів історичних наук Еллу Володимирівну Бистрицьку і Ярослава Васильовича Стоцького, відомих фахівців в царині релігієзнавчої історіографії, дослідження східної політики Ватикану й державно-конфесійних відносин у Галицькому регіоні. Це дає нам підставу для впевненості, що Тернопільський обласний осередок Української

асоціації релігієзнавців збереже й умножить попередній науковий доробок і набутий організаційний досвід.

Ініціативність і запальна наполегливість у проведенні таких наукових конференцій (і відповідно у виданні наукових збірників) як «Берестя – 1596» в контексті історії українства» (1996 р.), «Переяслав – 1654» в історії Української Церкви» (2004 р.) – це також вияв харизми Гудими, яка і в цій справі знайшла своє благодатне й патріотичне відтворення. Арсен Миколайович завжди зосереджував свою пильну увагу і весь запал свого серця на болісних точках української історії і української сучасності.

Сьогодні на перший план виходять проблеми: Церква і держава, релігія і соціум, свобода совісті й міжконфесійний та міжкультурний діалог, етноконфесійні відносини в контексті українського державотворення, роль релігійного чинника в національному і духовному зміцненні українського народу.

Поліконфесійність – істотна особливість України та її релігійності. Жодна країна Європи у цьому відношенні не подібна до України, в якій, поряд з багатомільйонним православ'ям, поширений католицизм двох обрядів – західного латинського і східного візантійського, тобто римо-католицизм і греко-католицизм. Динамічно розвиваються і поширюються по всій Україні протестантські течії. Християнство мирно межує з ісламом. Неорелігії, харизматичні течії глибоко проникли в Україну за останні десятиріччя, як і різні відтінки східних релігій (зокрема буддизму та індуїзму). Проте зауважимо на тому, що велика укоріненість на Тернопіллі історичних християнських Церков подала перепону для помітного поширення тут нових релігійних течій. Із майже півторатисячної кількості релігійних організацій області нових лише біля десяти. Такою є різнобарвна мозаїка сучасної української поліконфесійності у різних її культурних та конфесійно-обрядових виявах.

Конфесійне різноманіття України об'єднує потяг до духовного і національного відродження, розуміння і захист людської гідності, несприйняття будь-якого зла – корумпованості влади і судочинства, встановлення диктатури беззаконня, соціальна нерівність (збагачення верхів і злиденне, безправне життя простого люду), моральна деградація. Саме це породило протест українських Майданів гідності, об'єднуючу силу українського народу. Саме на Майданах відбулося практичне становлення українського екуменізму, який зблизив всі конфесії і спонукав їх виступити разом із всім протестуючим українським народом проти загрози «новітніх структур гріха і зла», за утвердження гідності кожного українця. На подіумі Майданів і в мільйонній масі зібраного протестуючого народу поруч стояли духовні особи і віруючі всіх Православних церков, Української греко-католицької Церкви, Римсько-католицької Церкви, протестантських конфесій, сповідники ісламу та юдаїзму, віруючі й невіруючі. Всі разом молилися і разом протестували проти зла.

Майдан породив нову форму українського екуменізму. Зазначимо, що екуменізм як явище європейської конфесійної культури ХХ ст. у свідомості українських церков і українських християн не знаходив адекватного сприймання. Екуменізм трактувався дещо примітивно і йому надавалося спотворене, карикатурне означення, а саме: інституціонально-конфесійне об'єднання або остаточне злиття чи навіть поглинання однієї церкви другою. Іноді екуменізму намагалися надати утопічного значення або трактували його як ідею-фікс: наприклад, в найближчій історичній перспективі очікувати об'єднання Православної і Греко-католицької Церков в Україні. Звичайно, таке розуміння екуменізму нічого спільного не має з майже сторічним досвідом європейського екуменізму, який хоча і мляво та повільно, але реалізує свою місію толерантизації й зближення християнських церков.

Отже, формула «український екуменізм» – це реальний, виважений курс нормалізації міжконфесійних відносин, контакт-діалог між церквами і релігійними організаціями з метою усунення того, що заважає їм мирно співіснувати і прокладає шлях до зближення, співпраці, спільних дій у сфері духовного оздоровлення суспільства, подолання всіляких моральних деформацій, вироблення і здійснення спільних заходів протидії «структурам гріха і зла», захисту прав і свобод кожної людини, гарантії свободи совісті, що було започатковане Помаранчевою революцією і продовжено Революцією гідності.

Український екуменізм – це модус-вівенді, тобто спосіб співжиття та умови, що роблять можливими налагодження прямих відносин між конфліктуєчими або індиферентно налаштованими церквами і релігійними організаціями. Екуменізм потребує доброї волі, християнської чесноти слухати, розуміти, прощати і співпрацювати для досягання спільного блага, напрацювання громадянських цінностей. Ісус Христос образно обґрунтував цю вимогу: «Лиши свій дар перед жертівником; піди спершу примирись зі своїм братом, а тоді вже приходь і принось свій дар» (Мт. 5:24).

Потрібний не тільки для неба, а й для України, українського суспільства «дар» церковного миру і міжконфесійної співпраці, мінімалізації і остаточного подолання напруженості й церковного розколу потребує насамперед виконання елементарної моральної вимоги примирення й спільних дій для протидії суспільному і загальнолюдському злу. А це й буде принесеним даром у жертівник істинної християнськості, канонічної церковності, високої духовності, людської культурності й цивілізованості.

Для українського екуменізму далекою і поки що недосяжною перспективою є ті проблеми, які дискутуються і вирішуються світовими теологами-екуменістами, а саме: екуменічна еклезіологія (визначення сутнісної природи сучасної церкви і таких її особливостей як святість, соборність, кафоличність, апостоличність); біблійний екуменізм (співвідношення Писання і передання, первісної євангелічності й традиції);

поширення єдиного богослужіння (зближення різних типів конфесійної обрядовості), встановлення єдиних стандартів у структурі богослужіння.

Українському екуменізму, якщо його ідеї стануть близькими й сприйнятими для конфесійних авторитетів українських церков і релігійних організацій, під силу уже сьогодні започаткувати діалог у потрібному, хоч і складному напрямі, а саме: міжправославний діалог щодо шляхів досягнення автокефалії, помісності; з'ясування правомірності й доцільності збереження, мабуть, вже архаїчних понять і означень «церква-матір», «церкви-доньки», орієнтуючись на екуменічну взаємодію «церков-сестер» – православних, католицьких, протестантських; ставлення українських церков до Константинопольської і Московської патріархії, Апостольської столиці; віра і національна культура; євангелізація й інкультурація; спільність дій усіх християнських церков для національного відродження, духовного оздоровлення суспільства і подолання всіляких моральних і суспільних деформацій. Українському екуменізму потрібна співпраця з нехристиянськими конфесіями – ісламом, іудаїзмом, тобто конфесійними течіями спільного «аврамістичного коріння».

Українській Церкві, як і українському екуменізму чужі й невластиві будь-які месіанські запаморочення. На відміну від сусідніх з Україною держав і церков, Україна та її Церква ніколи не заражалася месіанською, тим більше шовіністичною ідеєю в розбудові церковно-релігійного життя. «На українському ґрунті Месіанська ідея, – як ще у 20-30 роках минулого століття мудро і справедливо доводив Арсен Річинський, – не сприймалася й широкого відгуку не знайшла, бо не узгоджувалася з особливостями нашої національної психіки і була відхиленням від притаманного нам шляху нашої релігійної еволюції. У цьому ми відрізняємося і від росіян і від поляків, у яких месіанські ідеї укріпилися надто глибоко».

Глибинний дослідницький розум і аналітична прозорливість Арсена Річинського дали йому можливість зробити дзеркальний аналіз, який годиться і для української дійсності й сучасної української релігійної свідомості. Послухаємо й вдумаємося в його судження: «За головну мету українського державно-національного руху часто вважають тільки запровадження української мови богослужінь. Однак життя показало, що не раз священник, українізуючи парафію і здобуваючи славу пастира-народника, тим легше потім штовхає людей на службу чужим божкам. З іншого боку, не далеко зайдуть ті миряни, що обмежуються лише жаданням українізації обряду, а не дбають про відродження в церкві українського духу, забувають про традиційну собороправність, духовне розуміння релігії, про необхідність примирення й поєднання ворогуючих течій християнства. Це останнє завдання мусимо розв'язувати передусім у лоні свого народу, щоб усі українці – православні, уніати, євангеліки почувалися братами і одновірцями, членами однієї Христової громади, яка не терпить конфесійних поділів» (Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Київ-Тернопіль, 2002. – С. 425-

426). Саме у цьому сутність українського екуменізму, яку так глибоко і переконливо обґрунтував і передав для нашого усвідомлення Арсен Річинський.

Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України свою науково-дослідницьку працю та практичне застосування здобутих результатів упродовж минулих майже 25 років спрямовувало на стимулювання примирення і співробітництва усіх українських церков і релігійних організацій християнського і нехристиянського походження. Саме з цією метою Відділення релігієзнавства організовує і проводить науково-практичні конференції, круглі столи, зустрічі з чільними ієрархами, духовенством, віруючими усіх суцях в Україні конфесій. В Києві й обласних містах відбуваються дискусії, обмін думками, наукове і юридично-правове консультування в колі науковців-релігієзнавців, представників конфесій і органів місцевої влади. Як показує досвід, такі форми спілкування прокладають шлях до взаємопорозуміння і толерантності в релігійному середовищі й державно-конфесійних відносинах. Зрештою, це і торує шлях до українського екуменізму.

Ми живемо в час не тільки зміни епох, а й змін, які відбуваються в самій епосі. Про це сказав Католицькій Церкві Папа Франциск відразу ж після свого обрання і закликав церкву до реформування. Реформування церкви як інституції Франциск бачить передусім в її децентралізації і деклерикалізації. Це має бути церква, в якій змінюються всі аспекти її буття, які, як вважає цей понтифік, «не пов'язані з Євангелієм, а сприймаються як закорінені історично». Новий образ майбутньої Церкви пов'язується з її супроводом екзистенційного, гуманітарного і етично-морального розвитку націй. «Це має бути Церква, – як підкреслює папа Франциск, – підлаштована під новий час і культуру епохи», в якій примат (папи) поєднуватиметься із синодальністю (розширеною колегіальністю єпископату), активною і вирішальною участю у всіх сферах релігійного життя Церкви мирянського апостольства, що стримуватиме загрозу її централізації і клерикалізації».

Актуальність реформування обґрунтовується наступними чинниками: необхідністю подолання надмірної інституалізації, централізації її інституційних структур з метою досягнення статусу «бідної Церкви для бідних», створення формації «периферійної Церкви» в еклезіальному і екзистенційному вимірах. Перед церквою Франциск ставить вимогу: наблизити ієрархію до народу; подолати універсальну зверхність і авторитативність ієрархії і духовенства; покінчити з пережитком минулого – «пастирством однієї особи»; запроваджувати нові форми спільного церковного життя (на зразок функціонування спільнот первісного християнства, описаного в Діях Апостолів 2:42-47 і 4:32-37) у виявах співпричетності всіх віруючих як «єдиного Божого народу» замість сучасної пірамідальної еклезіології, якій притаманні панування кліру і тріумфалізм церкви як інституції, але не церкви як «живого Христового тіла». Відтак, це

має бути Церква «екзистенційної периферії», яка позбудеться статусу «позаурядової адміністративної інституції». Франциск розглядає сучасну державу Ватикан як поєднання духовної влади з світською, як «вияв християнства, що не відповідає ані задумові Бога, ані задумові Христа і його апостолів».

Якими здобутками відзначатиметься реформаційний понтифікат Франциска, покаже, як говориться, час. Але безспірним є те, що спроба вийти на нові шляхи й креативні методи перебудови Церкви, відновлення «оригінальної свіжості» Євангеліє, очищення інституціональних структур церкви від вікових напластунків, павутиння процедур вимагають довготривалого вирішення. Зрештою, ці проблеми нині стоять не тільки перед Католицькою, а всіма християнськими церквами.

У своїх ґрунтовних релігієзнавчих працях Арсен Річинський, як це засвідчує А.Гудима у своїх розвідках про мислителя, тверезо, незашорено дивився на реалії церковно-релігійного життя. Він закликав «очищуватися від ідолопоклонства, засліпленого фанатизму і релігійної нетерпимості». «Поскільки моральна висота Христової науки стоїть понад усякі сумніви, то, – підкреслює А. Річинський, – приходимо до висновку, що, власне, в існуючих нині християнських церквах є забагато чисто людського. Інакше кажучи: те, що їм усім спільне і коріниться дійсно в євангельській науці, – це є правда основа християнства; все ж інше, що їх порізняє, походить від людей, і, як таке може мати значення лише умовне».

В цьому є щось істотне, що поєднує Арсена Річинського і нинішнього папу Франциска. Відтак, компаративний аналіз проблем релігійної свідомості – актуальний напрям релігієзнавчих досліджень.

1.3. *Петро МАЗУР. Внесок професора Арсена Гудими у віднайдення і вивчення творчої спадщини і життя Арсена Річинського.*

В листопаді місяці 1997 року на моє ім'я прийшов лист від професора А.М. Гудими із Тернопільської медичної академії ім. В.Я. Горбачевського. В листі йшлося про те, що у нас на Кременеччині народився Арсен Річинський, тому Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної Академії наук України хоче провести наукову конференцію, учасників якої слід прийняти негайно. [Мазур П. Увічнення пам'яті Арсена Річинського на рідній землі // Арсен Річинський - видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець. Наук. збірник. - Київ-Кременець, 2007. - С. 27-32]. Мотивуючи тим, що конференцію слід ретельно підготувати, ми домовились із вченими НАН України про проведення Перших Річинських читань на базі училища весною 1998 року.

Звичайно, перед тим ми провели певну пошукову роботу. Хотіли для себе дізнатися, а хто ж є Арсен Річинський і чи є десь якісь інформації про